

CIVILIZAȚIA DACICĂ ÎN SECOLELE II—III e.n.

ION IONIȚA

Evoluția unitară a culturii și civilizației dacice avea să fie întreruptă brusc la începutul celui de al doilea secol al e.n., în urma unor războaie care au impresionat mult pe contemporani. La sfârșitul acestor evenimente, o mare parte din teritoriul cucerit a fost transformat în provincie romană. La anexiunile dacice mai vechi ale Imperiului (Dobrogea) se adaugă altele mult mai cuprinzătoare (Banatul, Transilvania, Oltenia, Muntenia și tot sudul Moldovei pînă la limanul Nistrului). Chiar dacă după scurt timp Muntenia și unele zone din sudul Moldovei erau părăsite, regiunile rămase în stăpînirea romană erau substanțiale ca întindere teritorială și foarte importante din punct de vedere economic și strategic. În afara provinciei rămîneau Crișana, Maramureș, Bucovina, cea mai mare parte din Moldova, iar după scurtă vreme și Muntenia, Traseul granițelor care separau teritoriile romane de cele rămase în stăpînirea dacilor liberi a suferit pe parcurs unele modificări, cum ar fi spre exemplu mutarea mai spre est a frontierei inițiale de pe valea Oltului și ridicarea cunoscutului *Limes Transalutanus*¹.

Cercetările arheologice din Transilvania, Banat, Oltenia și Dobrogea au confirmat în mod hotărîtor continuitatea populației dacice în teritoriile anexate Imperiului. Vechea ipoteză despre exterminarea populației autohtone din Dacia romană, formulată din rețțiuni tendențioase, fără fundamentare științifică, s-a dovedit încă de mulți ani eronată. Dimpotrivă, prezența dacilor în regiunile la care ne referim este confirmată prin numeroase descoperiri făcute în așezări rurale, în orașe, în castre și în necropole². Dar dacă prezența populației băștinașe în Dacia romană ne este îndeobște cunoscută, în primul rînd prin ceramica lucrată cu mîna, trăsăturile culturii dacice din secolele II—III e.n. sînt uneori mai greu de urmărit, întrucît așezările rurale, atît din perioada Daciei independente, cît și de după aceea, au fost încă puțin cercetate. Descoperirile

1 D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958, p. 209-212.

2 C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 15-102, fig. 27; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 31 și urm.

existente arată sigur o continuitate a tipurilor de aşezări şi de locuinţe, a categoriilor de unelte şi de obiecte de podoabă. De asemenea, activităţile economice de bază rămân agricultura şi creşterea vitelor³.

Situaţia este diferită în ceea ce priveşte cercetarea necropolelor, datorită cărora s-au cunoscut bine obiceiurile funerare. Săpăturile ample făcute în cimitirele de la Soporu de Cîmpie⁴ şi Obreja⁵ în Transilvania, Locusteni⁶ în Oltenia şi Enisala⁷ în Dobrogea, arată că dacii din provincie continuau rituri de înmormîntare mai vechi⁸.

O analiză a necropolelor dacice amintite din Transilvania, Oltenia şi Dobrogea ne sesizează rituri şi ritualuri comune de înmormîntare în toate aceste provincii. Alături de un număr mare de morminte de incinerare cu oasele depuse în urnă sau direct în groapă, apare un procent mai mic de morminte de înhumare, în majoritate copii. O altă observaţie pe care am dori s-o facem în legătură cu aceste necropole ne este îngăduită de situaţia din cimitirul de la Soporu de Cîmpie. Departajînd mormintele pe etape cronologice, rezultă că într-o primă etapă de înmormîntări, care corespunde în linii generale secolului al II-lea, numărul urnelor şi în general al vaselor lucrate cu mîna este foarte ridicat comparativ cu numărul aceloră lucrate la roată. În schimb, într-o a doua etapă, care corespunde secolului al III-lea, numărul urnelor lucrate cu mîna este foarte mic în comparaţie cu numărul aceloră lucrate la roată. Situaţia este confirmată şi de repartitia în sectoare diferite a fibulelor din secolul al II-lea şi a aceloră din secolul al III-lea⁹. Înlocuirea treptată a ceramicii dacice lucrată cu mîna cu produsele romane la roată, ca şi înmulţirea obiectelor de factură romană în morminte, arată o schimbare de preferinţe; ceramica tradiţională dacică este abandonată în favoarea celei romane de mai bună calitate. Dar, acelaşi fenomen s-a petrecut şi în multe alte compartimente ale societăţii dacice din zona rămasă sub ocupaţie romană. Oricum, necropola de la Soporu de Cîmpie ni se pare a fi deocamdată cea mai autentică ilustrare pe etape a procesului de romanizare. Dacă primele morminte din această necropolă pot fi socotite dacice, cele din faza finală trebuie considerate deja ca daco-romane. Observaţiile şi concluziile care se desprind din studierea necropolei de la Soporu de Cîmpie sînt confirmate în mod categoric şi de alte descoperiri, între care acelea de la Obreja, Locusteni şi Enisala. Fireşte, procesul de romanizare a dacilor din provincie este complex, îmbracă forme variate şi este încă greu de stabilit în toate amănuntele. Sigur este că formele de

3 D. Protase, *op. cit.*, p. 65-74; idem, *Observaţii în legătură cu aşezările rurale din Dacia romană*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 505-511.

4 Idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976.

5 Idem, *Aşezarea şi cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 135-160.

6 Informaţii de la Gh. Popilian.

7 M. Babeş, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19-45.

8 O sinteză asupra acestei probleme, vezi la D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971.

9 Idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976, pl. II.

civilizație dacică au fost treptat înlocuite cu altele romane. Un asemenea proces rezultă din analiza tuturor descoperirilor existente. El nu a putut fi schimbat nici de infiltrările de daci liberi, fie din vremea provinciei ¹⁰, fie chiar de mai târziu din secolul al IV-lea ¹¹.

Cînd se poate vorbi de o înlocuire totală, sau măcar în linii generale, a elementelor de civilizație dacică cu cele romane este încă greu de apreciat. Sînt necesare încă cercetări de teren mai ample în așezările rurale, ca și în diferite alte necropole. De asemenea, se impun eforturi sporite pentru a se ajunge la încadrări cronologice mai exacte. Ca o ipoteză, am putea avansa ideea că dacii din interiorul provinciei au renunțat la cele mai multe elemente de cultură dacică tradiționale încă din cursul secolului al II-lea.

*
* *
*

Romanii și-au impus condițiile de pace nu numai în teritoriile alipite imperiului, ci și în acelea rămase în stăpînirea dacilor liberi. Așezările fortificate, chiar cele care se aflau departe de frontiera romană, au trebuit să fie părăsite ¹². Nici una din ele nu a mai fost refăcută după anul 106, ceea ce presupune că interdicția romană de a mai locui în așezări întărite a fost foarte drastică.

Așezările fortificate au avut, fără îndoială, nu numai o importanță militară, ci și un rol deosebit în activitatea economică; părăsirea lor a determinat serioase perturbări în domeniul activităților meșteșugărești și al schimburilor comerciale.

Transformări importante au avut loc și în ritualul funerar, în cadrul căruia abandonarea înmormîntărilor în tumuli ni se pare a fi cea mai spectaculoasă și mai semnificativă. Fenomenul cuprinde toate populațiile din acest areal și de aceea trebuie explicat prin schimbarea condițiilor social-economice și unele restructurări sociale, care au determinat înlocuirea obiceiurilor funerare tradiționale.

În teritoriile dacice libere, așadar în Crișana, Maramureș, Bucovina, cea mai mare parte din Moldova și Muntenia, civilizația dacică a continuat în secolele II—III e.n. în formele ei clasice, cunoscute încă din perioada Burebista—Decebal. După o etapă de refacere, care se întinde aproximativ pe parcursul primei jumătăți a secolului al II-lea al e.n., civilizația dacică ajunge la momente de mare înflorire, care în linii generale va dura pînă la sfîrșitul secolului al III-lea. Aceasta este epoca în care mai întîi costobocii — în a doua jumătate a secolului al II-lea, dar

¹⁰ Idem, *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană*, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 593-607.

¹¹ N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia, în secolul al IV-lea e.n. (Descoperirile de la Cipău-„Girle“)*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 501-518.

¹² N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 137-149; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.

mai ales carpicii la mijlocul secolului al III-lea, s-au angajat în conflicte militare susținute cu romanii.

Așezările dacilor liberi, între care o putem aminti și pe aceea de la Cucorâni (jud. Botoșani)¹³, cu bordeie și locuințe de suprafață, continuă tradiția celor din La Tène. Unele din ele sînt foarte întinse, pînă la cîteva zeci de hectare. Inventarul foarte bogat din cuprinsul lor atestă o prosperitate economică evidentă. Ceramica lucrată la roată crește cantitativ, iar din punct de vedere al formelor se diversifică foarte mult. În ceramica lucrată cu mîna se întîlnesc diverse variante de oale și cești tronconice, ultima ca o veritabilă emblemă a civilizației dacice. De asemenea, în ceramica lucrată la roată deosebim o mare varietate de oale, căni, castroane și vase de provizie, ornamentate cel mai frecvent cu diverse motive geometrice executate în tehnica lustrului. Ocupațiile de bază au rămas cele tradiționale, agricultura și creșterea vitelor fiind pe primul plan. Unele dintre meșteșuguri cunosc de asemenea o mare dezvoltare. Dintre acestea, olăritul era practicat în fiecare așezare. Cuptoarele de olărie folosite erau de tip roman, ceea ce a și determinat calitatea atît de ridicată a produselor de olărie dacice. În unele așezări se cunosc adevărate centre de olărie. La Medieșul Aurit au fost dezvelite pînă acum 10 ateliere¹⁴, dar foarte probabil mai sînt și altele.

Necropolele au fost bine cercetate, mai ales cele din Moldova. Mai importante sînt acelea de la Lipița¹⁵, Poienești¹⁶, Văleni¹⁷, Bărboasa¹⁸ și Chilia¹⁹. Riturile funerare (încinerare cu oasele puse în urnă sau direct în groapă și înhumare într-un procent mai redus) sînt în general asemănătoare cu cele constatate în necropolele dacice din Dacia romană. Și în aceste cimitire sesizăm același fenomen de folosire mai frecventă a vaselor lucrate cu mîna în cursul secolului al II-lea. Ca element foarte

13 Silvia Teodor și Simeon Rață, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele II—III e.n., de la Medeleni, comuna Cucorâni*, în *Studii și Materiale, Istorie*, 1969, p. 37-42; Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *ArhMold.*, VIII, 1975, p. 139-151.

14 S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, 1967.

15 M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*, Lvov, 1932; V. Cigilik, *Naselenija verchn'ogo Podnistrov'ja perșich stolit' naioi eri (Plemena lipic'koi kulturi)*, Kiev, 1975.

16 R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213-506.

17 I. Ioniță și V. Ursache, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces, în Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21—27 août 1966*, 2, Praga, 1971, p. 1022-1024; idem, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211-226; idem, *La nécropole carpe des II-e—III-e siècles de n. è., à Văleni (Inventaria Archaeologica, Roumanie, Fascicule 9, R₅₂—R₆₃)*, București, 1977.

18 C. Buzdugan și V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Bărboasa*, în *Carpica*, I, 1968, p. 199-208; V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerare din secolul al III-lea de la Gălănești-Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău*, în *Carpica*, VII, 1975, p. 63—91, fig. 1—26.

19 S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 441-447; VIII, 1962, p. 513-519; idem, *Novji oblik dakijskoi kultury v rimskuju epochu, în Dacia, N.S.*, V, 1961, p. 395-414.

important reținem însă asemănarea obiceiurilor funerare a dacilor din provincie cu a aceloră din exterior.

Analiza întregului material arheologic din așezări și necropole dovedește o mare înrîurire a civilizației romane asupra populațiilor dacice rămase în teritoriile neocupate de romani. Firește, în aceste așezări și cimitire nu apar nici construcții de piatră după model roman, nici inscripții sau sarcofage. Cu toate acestea, în ceramica dacică se resimt puternice influențe ale olăriei romane, prin imitațiile tot mai frecvente după modelele romane, prin arderea la roșu a vaselor din pastă fină lucrate la roată, ca și prin unele ornamente aplicate pe vase. De asemenea, unele unelte și obiecte din metal și sticlă importate din lumea romană sînt dovezi concludente ale unei infiltrări tot mai accentuate a elementelor de cultură romană. Menționăm însă că în vreme ce în provincia romană Dacia, populația băstinașă a fost supusă unei romanizări cu un conținut extrem de bogat și de variat, desfășurată aici permanent, rapid și în toate domeniile vieții materiale și spirituale, datorită prezenței efective și în număr mare în această provincie a unităților militare și a funcționarilor romani, dacii liberi au ales și au preluat din cultura și civilizația romană ceea ce ei au putut singuri să producă, cu mijloacele și cunoștințele de care dispuneau, ceea ce s-a potrivit cu specificul vieții lor în mediul rural. Dacii liberi nu au avut orașe și nici meșteri care să dăltuiască în piatră sculpturi, sarcofage și pietre funerare. De altfel, inscripțiile și sarcofagele din piatră lipsesc nu numai din cimitirele dacilor liberi, ci chiar din acelea ale dacilor în curs de romanizare din însăși Dacia romană. Astfel de descoperiri lipsesc, spre exemplu, din cimitirele dacice și apoi daco-romane de la Soporul de Cîmpie, Obreja, Locusteni sau Enisala.

În provincia Dacia, populația băstinașă a fost supusă unui proces de însușire rapidă a culturii romane, însoțită de transformări radicale și rapide de limbă. În schimb, în teritoriile dacice libere asistăm în secolele II—III e.n., la un proces de însușire treptată, în manieră aparte, a elementelor de cultură romană, în conformitate cu specificul local și condițiile istorice deosebite. Acest proces nu mai pare să fi fost însoțit aici de transformări radicale de limbă, ci poate de o anumită pătrundere a unor „neologisme“ latine, la început mai puține, apoi probabil mai numeroase, care vor constitui, alături de elementele de cultură romană sigure și deja cunoscute în parte, o primă bază a romanității de mai târziu.

Dacii din regiunile extracarpatiche au participat cu tot potențialul lor la războaiele cu romanii și au avut de suportat consecințele firești ale înfrîngerii. Acestea au fost numeroase și au determinat ulterior transformări profunde în structura etnică. Cercetările arheologice de pînă acum atestă că de la începutul celui de al II-lea secol al e.n., societatea dacică liberă s-a îndreptat constant și ireversibil către romanizare, deși într-un alt ritm și în alte forme decît lumea dacică rămasă între frontierele Daciei și Moesiei romane. Crearea condițiilor pentru intrarea definitivă a spațiului dacic liber extracarpatic în sfera lumii romane trebuie considerată

ca cea mai importantă dintre toate consecințele victoriei romane asupra dacilor din aceste teritorii.

Elemente de cultură și chiar unele enclave decacie sînt cunoscute și în secolul al IV-lea al e.n., atît pe teritoriul fostei provincii, cit și în restul teritoriului dacic. Dar în această etapă ele au mai mult o valoare simbolică, întărind ideea de continuitate dacică în procesul de romanizare. Descoperiri ca acelea de la Sobari și Komarov, unde au fost semnalate construcții din piatră, țigle și chiar resturi de coloane, vin să confirme opinia potrivit căreia în cursul secolului al IV-lea și fostele teritorii dacice libere se aflau integrate procesului de romanizare.

LA CIVILISATION DACE PENDANT LES IIe—IIIe SIÈCLES DE N.È.

Résumé

Dans cette étude, l'auteur synthétise les principales données archéologiques concernant l'évolution de la culture dace dans l'intervalle de la fin des guerres daco-romains et jusqu'à la retraite des troupes romains de la Dacie (106—275).

Par les recherches archéologiques effectuées sur les territoires occupés par les Romains (la Dobroudja, l'Oltenie, le Banat, la Transylvanie) on a fait plusieurs découvertes (dans les camps, les villes, dans les établissements rurales et les nécropoles) qui attestent indubitablement une continuité d'habitation de la population autochtone dace pendant toute la période de la domination romaine au nord du Bas-Danube. La plupart des découvertes ont été effectués dans les nécropoles qui attestent que la population dace en cours de romanisation a continué de pratiquer les rites funéraires plus anciennes.

Sur les territoires daces libres, c'est à dire en Crișana, Maramureș, Bucovina, la plus grande partie de la Moldavie et en Valachie, la civilisation dace a continué durant les IIe—IIIe siècles de n.è. dans ses formes classiques, connus depuis la période La Tène.

Les établissements des Daces libres, avec des huttes enfoncées dans le sol et des habitations de surface, renferment un inventaire très riche, ce qui atteste une prospérité économique évidente. Les rites funéraires sont généralement semblables avec ceux pratiqués dans les nécropoles daces de la Dacie romaine.

Dans la province Dacie, la population autochtone a été soumise à un processus d'assimilation rapide de la culture romaine. La société des Dace libre s'est dirigée constamment et irréversiblement vers la romanisation, mais dans un autre rythme et par d'autres formes que la population dace restée dans la Dacie romaine et dans la Moesie.